

USTOZ - IBROHIM HAQQUL IJODIGA CHIZGILAR

Sayliyeva Zarina Raxmiddinovna,

Buxoro davlat universiteti Filologiya fakulteti

O`zbek tili va adabiyoti kafedrasida o`qituvchisi

Farmonova Nozima Rustam qizi

Buxoro davlat universiteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada buyuk so‘z san’atkori, benazir ijodkor, mohir munaqqid, fidoyi ustoz, Hazrat Alisher Navoiy ijodini chuqur tadqiq etgan zabardast olim, filologiya fanlari doktori, professor Ibrohim Haqqul ijodiy faoliyatiga oid fikr va mulohazalar, olimning yillar mobaynida amalga oshirgan mehnatlarining jamlanmasi to‘plangan.

Kalit so‘zlar. Ibrohim Haqqul, tasavvuf, haqgo‘y olim, navoiyshunoslik, “Navoiyga qaytish”

“Bilgan gapirmaydi, gapirgan bilmaydi” deb yetuk adabiyotshunos Ibrohim Haqqul “Navoiyga qaytish” kitobining muqaddimasini ushbu jumla bilan boshlaydi. Adabiyotni bir olam deb bilsak unda sir-asror behisob, uni cheksiz ummon desak hali biz bilgan, o‘rgangan qismi tomchilarga teng. Insoniyat o‘zini anglashni, idora etishni boshladiki, adabiyot, tahlil va talqin masalasiga e’tibor qaratib kelmoqda. O‘zbekiston Fanlar akademiyasi O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti O‘zbek adabiyoti tarixi bo‘limi boshlig‘i lavozimida ko‘p yillar faoliyat yuritgan, filologiya fanlari doktori Ibrohim Choriyevich Haqqulov 1949-yil 28-martda Buxoro viloyati Shofirkon tumani Taliya qishlog‘ida tavallud topgan. 1966-1970 yillarda Buxoro davlat pedagogika institutida tahsil olgan. Mehnat faoliyatini “Shofirkon haqiqati” gazetasi xodimligidan boshlagan. Ammo ilmga cheksiz ishtiyoq va havas uni 1972-yildan O‘zRFA Til va adabiyot Institutiga yetakladi. U bu qutlug‘ dargohda sidqidildan mehnat qilib, laborant va kichik ilmiy xodim darajasidan katta va yetakchi ilmiy xodim, bo‘lim boshlig‘i lavozimigacha ko‘tarildi. “Daraxt bir joyda ko‘karadi” deganiday, Ibrohim Haqqulovning mazkur dargohga sadoqati uni hosildor daraxtday bezadi. Ibrohim Haqqul 1976-yili “O‘zbek adabiyotida ruboiy” temasida nomzodlik, 1995 yili “O‘zbek tasavvuf she‘riyatining shakllanishi va taraqqiyoti” mavzuida doktorlik dissertatsiyasini himoya qilgan.

Dastlab uning “O‘zbek adabiyotida ruboiy” (1981), “Uvaysiy she‘riyati” (1982), “Badiiy so‘z shukuhi” (1987) kitoblari nashr etilgan bo‘lsa, keyin “Zanjirband sher qoshida” (1989), “She‘riyat - ruhiy munosabat” (1989), “Abadiyat farzandlari” (1990), “Tasavvuf va she‘riyat” (1991), “Kamol et kasbkim...” (1991), “G‘azal sog‘inchi” (1991) kabi 20dan ortiq kitoblari bosilib chiqqan. U rus tilidagi ikki jildlik “Istoriya

uzbekskoy literatury" kitobining mualliflaridandir. Saksoninchi yillarning ikkinchi yarmida Ibrohim Haqqulning adabiy jarayonga faol ishtirokini kuzatish mumkin. U zamonaviy she'riyatga bag'ishlangan qator maqolalar yozgan. Shuningdek, Abdulhamid Cho'lponning "Bahorni sog'indim" (1988), Xoja Ahmad Yassaviyning "Hikmatlar" (1991) majmuasini, shogirdi Sayfiddin Rafiddinov bilan hamkorlikda "Boqirg'on kitobi" (1991), "Me'rojnomasi" (1995) kabi uzoq muddat nashr etilmay kelingan asarlarni o'quvchilarga yetkazgan.

Umriining so'nggi yillari mobaynida u "Ahmad Yassaviy", "Kim nimaga tayanadi?", "E'tiqod va ijod", "Tasavvuf saboqlari", "Taqdir va tafakkur", "Meros va mohiyat" deb nomlangan risola va kitoblarini chop ettirgan.

Fariddin Attor, Jaloliddin Rumi, Abdurahmon Jomiy, Vilyam Shekspirday daho san'atkorlarning o'zbek tiliga o'girilgan kitoblariga salmoqli so'zboshi va so'ngso'zlar yozgan. Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-ma'oni" sidan tanlangan shohbaytlarning alohida kitob holida chiqarilganligi ham e'tiborga molikdir.

Keyinroq Ibrohim Haqqulning "Ijod iqlimi" va "Mushohada yog'dusi" nomli kitoblar ham bosilib chiqqan. U 1996- yildan "Qadimgi davr adabiyoti", 2001-2021 yillarda "O'zbek adabiyoti tarixi" bo'limi mudiri sifatida faoliyat ko'rsatib kelayotir. Olim O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi, "O'zbek tili va adabiyoti", "Tafakkur", "Naqshbandiya" jurnallari tahrir hay'atlari a'zosi edi. Uning ayrim maqola va kitoblari turk, uyg'ur, ozarbayjon, tojik va rus tillariga tarjima qilinib, nashr etilgan. So'nggi yillarda olimning "Navoiyga qaytish" deb nomlangan 4 jildlik kitobi bosmadan chiqqan.

Ustoz Ibrohim Haqqulov "Navoiyga qaytish" kitobida "Navoiyni anglash mashaqqati", "Navoiyga qaytish", "Tasavvuf va Navoiy she'riyati munosabatiga doir", "Ishq va komillik jazbasi", "Mansur Xalloy va Navoiy", "Oqillik va g'ofillik", "Teranlik sadosi", "Ma'ruf va orif" va qator g'azallar tahliliga to'xtalib o'tadi.

Ibrohim Haqqulov umri davomida adabiyot ixlosmandlari va Navoiy ijodi shaydolari qalbida o'z ijodiy faoliyati bilan o'chmas iz qoldirgan. U o'zini ziyoli, tiriklar ichida noyob hodisa o'laroq, tik turib yashab o'tgan shaxs sifatida tarixda qoldi. Tasavvufshunos olim sifatida Alisher Navoiy ijodini tadqiq etar ekan, o'zi ham Navoiy singari o'zbek adabiyotini yuksaklikka olib chiqdi. Ibrohim Haqqul mumtoz adabiyotni o'quvchi ko'ngliga singdirish yo'li va usulini topdi—uning muvaffaqiyati va kitoblarining shuhrati shunda. Biz Navoiy ijodini o'rganar ekanmiz, hazrat anglatmoqchi bo'lgan fikrlarni tushunishga harakat qilamiz, biroq mohiyatni to'liq anglamaymiz. Ibrohim Haqqul esa qariyb yarim asr umri mobaynida hazrat bilan tinim bilmasdan muloqot qildi va zamondosh va adabiy yo'ldoshlarni Navoiy dunyosiga chorladi. Alisher Navoiy ijodini ko'plab olimlar o'rgangan. Biroq ular orasida hech shubhasiz Ibrohim Haqqulning izlanishlari alohida ajralib turadi. Bu olimning mumtoz adabiyot tarixini yoxud Navoiy ijodini chuqur bilgani uchungina emas, balki

boshqalardan farqli ravishda biz tasavvurimizga sig‘dira olmagan haqiqatni, Navoiyda ham oddiy insoniy dardlarni ko‘ra olganligi, uning ijodini bugungi kun, bugungi zamon dardi bilan bog‘lay olganligidadir. «Navoiy shohning ham, gadoning ham, oshiqning ham, orifning ham –hamma-hammaning shoiri. Navoiy she‘riyatidan kim nimani axtarsa, shuni topadi” – deya ta‘kidlaydi olim. Bir umr Navoiy ijodi tadqiqi bilan shug‘ullangan, so‘z mulkingning sultoni asarlarini qayta-qayta mutolaa qilib, ularning mag‘iz-mohiyatini chaqqan Ibrohim Haqqulning qator fikrlari hikmat darajasidagi ilmiy fikr kabi jaranglashi bejiz emas. Hozirgi navoiyshunoslikning ob-havosini belgilab kelayotgan olimlardan biri, shubhasiz, Ibrohim Haqqul hisoblanadi. Zero, bugungi o‘zbek navoiyshunosligini Ibrohim Haqqul faoliyati va tadqiqotlaridan ayri holda tasavvur qilib bo‘lmaydi. Biz Hazrat Navoiyni boshqa xalqlarga tanitmoq uchun emas, aslida o‘zimiz yaxshi yaxshi bilishimiz uchun ko‘proq tashvishlanishimiz zarurga o‘xshaydi. Ochig‘ini aytganda, biz hali Navoiy ijodiyotini kerakli va arziydigan darajada o‘qib –o‘rganganimiz yo‘q. Sho‘ro davrida mumtoz adabiyotimizga biryoqlama va yuzaki munosabat ulug‘larimizni to‘laligicha, munosib o‘rganishga imkon bermadi. Navoiyni puxta bilish uchun juda jiddiy va maxsus tayyorgarlik ko‘rish lozim. Alisher Navoiy hamma narsani erkinlik va vobastalikda talqin qilgan, inson qismati bilan bog‘liq har qanday haqiqatning istiqbolini tafakkur hurligida ko‘rgan. Demak, tuyg‘uda, ruhda, ko‘ngil va tafakkurda erkinlikni qaror toptirmay turib, Navoiy asarlarining asl ma‘no-mohiyatini chaqishga urinish befoyda. Ibrohim Haqqul Navoiy dahosini anglagan, uni o‘zida yashattirgan, o‘zida kashf etgan ham olim, ham yetuk shaxs edi.

Bugungi kunda adabiyotga munosabat haqida Ibrohim Haqqul: “Yosh avlod faqat Navoiy asarlaridan emas, umuman, mumtoz adabiyotimiz chashmalaridan bebahra qolayotgani juda tashvishlanarli. Ahvol shu zaylda davom etaversa, yaqin besh-o‘n yilda o‘tmish adabiyotimizga mutlaqo ehtiyoj sezdirmaydigan, basirati ko‘r, demakki, go‘zallik tuyg‘usidan mahrum, moddiy dunyo g‘am- tashvishidan boshqasini tan olmaydigan yoshlarning butun bir avlodi vujudga kelishi hech gap emas” deb kuyinib aytgan edi. Alisher Navoiy hayoti, adabiy, ilmiy merosini o‘rganish oliyanob mehnat. Uning hayoti, ibratli faoliyati, merosiga qiziqish XV asrdan boshlangan. Navoiy asarlari o‘z tirikligida mashhur xattotlar tomonidan ko‘chirilgan. Ammo navoiyshunoslik XX asrda o‘zgacha shakllandi. Chunki Navoiy to‘g‘risidagi bahs yuritgan hech bir olim sho‘ro mafkurasi tomonidan belgilangan chiziqdan chetga chiqqan olgani yo‘q. Shunday murakkab vaziyatda navoiyshunoslik sohasida yangicha yo‘nalish, yangicha tahlil usulini, yangi so‘zni qo‘rqmasdan ayta olgan olimlardan biri Ibrohim Haqqul edi.

Uning ulug‘ o‘zbek shoiriga bag‘ishlangan tadqiqotlarini quyidagicha guruhlashtirib o‘rganish mumkin:

1. Navoiy haqidagi ilmiy va ilmiy-ommabop tadqiqotlar;

2. Turli tadqiqotlarida kelgan Navoiy asarlari tahlili;
3. Navoiyning turli janrlardagi she’rlari talqini;
4. Navoiy ijodini u suv ichgan chashmalar – Farididdin Attor, Jaloliddin Rumiy, Abdurahmon Jomiy kabi salaflari va ustozlari asarlari bilan qiyosan tekshirish;
5. Navoiy haqidagi suhbatlar;
6. Navoiy asarlarini nashrga tayyorlash;
7. Navoiyga bag‘ishlangan turli anjumanlardagi ishtirok etish va hokazo.

Ijodkorning umumiy mehnat faoliyati sarhisobini quyida jadval asosida ko‘rishimiz mumkin.

50 yillik mehnat samarasi o‘laroq, Ibrohim Haqqulov ijodi uchun xos xususiyatlardan biri shu bo‘ldiki, u deyarli biror marta ko‘ngli buyurmagan ijodkor yoki bo‘sh, sayoz kitob to‘g‘risida maqola yozgani yo‘q. Hamisha haqiqat bilan qalam tebratishni o‘ziga dasturulamal qilib oldi. Ustozning bir suhbatlarida aytgan quyidagi fikrlari u kishining butun shaxsiyatlarini ochib bergan edi: «To‘g‘ri gap gapirishdan cho‘chishni yo‘qotish kerak. To‘g‘ri gap uchun jazo olinmaydi, degan xulosaga kelish kerak. Haqiqatning yuki nihoyatda og‘ir, ko‘pchilik ko‘tarolmaydi uni. Haqiqatni aytish uchun, haqiqatga kurashish uchun, to‘g‘risini aytaymi, kafan yelkada bo‘lishi kerak.»

Ibrohim Haqqul tadqiqotlari uchun xos yana bir xususiyat shundan iboratki, u badiiy yoki ilmiy asarlar tahlili, olim-u adiblar hayoti va ijodi tadqiqi jarayonida iymon-e‘tiqod, vatan, erk, hurriyat, vijdon, shaxs va shaxsiyat, mardlik, saxovat, adolat, himmat, odamiylik, ishq, do‘stlik, mehr-u shafqat, vafo sadoqat, yaxshilik, halollik, kabi insoniy tushunchalarni ulug‘lab, ularga qarama-qarshi nafs, zulm, razolat, qo‘rquv, xiyonat, e‘tiqodsizlik, egrilik, tamagirlik, tuturuqsizlik, riyo, yuzsizlik, o‘g‘rilik, iste’dodsizlik, sayozlik, nodonlik, johillik kabi illatlarni muttasil ravishda mazammat qilib boradi.

«Insonga go‘zal mohiyatni Alloh bergan. Alloh bergan narsani qaytarib olib bo‘lmaydi yoki o‘zgartirib bo‘lmaydi. Agar inson Allohga qancha yaqinlashsa, u shuncha bashariy irodasidan kechib yoki uzoqlashib ilohiy irodaga erishadi. Va ilohiy irodaga erishgan odam bu dunyoning g‘avg‘olari, hasad va xusumatlaridan juda baland bo‘ladi. U hech narsadan qo‘rqmaydi, chunki uning suyanadigan asosiy kuchi Allohga aylanadi.»- degan edi Ibrohim Haqqul. Darhaqiqat, ustoz hayot yo‘llarida hamisha Alloh taoloning qudratiga, madadiga tayandi. Hech kimga yalinmadi, yaltoqlanmadi. Ilmga sadoqati va shu yo‘ldagi sobitqadamligi ijodkorni qalblarimizga mangu muhrladi. Ushbu misralar bilan so‘zimizni yakunlaymiz:

Shunday yashaginki ketar chog‘ingda,
Hamma giryon qolsin, sen borgil shodon.

Foydalanilgan adabiyotlar ro`yxati:

1. İLİM VE MARİFET NURLARI .PROF. DR. İBRAHİM HAKKUL'A ARMAĞAN KİTABI 2. 2020
2. İbrohim Haqqul «Meros va mohiyat» Toshkent, Ma'naviyat 2008
3. Haqqul I. Mohiyatdan yiroqlashmaylik va tasavvufshunoslikdagi
4. g'aroyibotlar/ "O'zbekiston adabiyoti va san'ati", 2002, 5-aprel, 3-bet.
5. Haqqul I. Navoiyga qaytish. Toshkent: "Fan", 2007.
6. Haqqul I. Navoiyga qaytish. 2 –kitob. Toshkent: "Fan", 2011.
7. Haqqul I. Navoiyga qaytish. 3-kitob. Toshkent: "Fan", 2016.